

Polyák Levente

Közösségi urbanizmus: három kiállítás az informalitás új építészetéről
Hands-On Urbanism. Architekturzentrum Wien, Bécs, 2012. március 15-június 25.;
Re:Architecture. Pavillon de l’Arsenal, Párizs, 2012. április 12-augusztus 31.;
Spontaneous Interventions. Amerikai Pavilon, 13. Velencei Építészeti Biennálé,
Velence, 2012. augusztus 29-november 25.

A nyár elején sokan felkapták a fejüket a frissen beiktatott budapesti főépítész nyilatkozataira. FINTA SÁNDOR a különböző újságoknak adott interjúiban a városfejlesztés olyan vízióját vázolta fel, amely korábban nemigen jelent meg a hivatalos várospolitikai kontextusában. „Nálunk eddig inkább a felülről, a politikától jövő kezdeményezéseket szolgálta ki a városépítész szakma. Az EU-ban viszont az új prioritások megjelenését segítik, hogy az alulról jövő kezdeményezéseket, és a közösségi tervezés alapú programokat, innovatív városfejlesztési akciókat, kísérleti laborokat jobban figyelembe lehessen venni” – mondta Finta. „Abban hiszek, hogy mielőtt hosszútávú, nagy és költséges fejlesztéseket indítunk, életet kellene költöztetni az eddig kihasználatlan városi terekbe, épületekbe, ami nem feltétlenül nagy kiadás, de az életet kellemesebbé teheti.”ⁱ

A főépítész szavai korántsem egy elképzelt, utópikus helyzetet írnak le. Sokkal inkább egy olyan tendenciára utalnak, amelyben az építész szakma elkezdte figyelembe venni a gazdasági válság következtében összezsugorodott piac korlátait, észrevenni a várostervezés által figyelmen hagyott területek lehetőségeit, és elkezdett reagálni a helyi közösségek igényeire, a nagyszabású építkezések helyett a kisléptékű, gyakran ideiglenes, közösség-orientált beavatkozásokat részesítve előnyben. Az elmélet az építészeti tevékenységek elmúlt évekbeli diverzifikálódását „az építészet kiterjesztett tereként”ⁱⁱ, illetve az utcára visszatérő tervezők „performansz-építészeteként”ⁱⁱⁱ írja le.

Hogy Budapest főépítésze a városháza perspektívájának részévé akarja tenni a civil, egyetemi és művészeti szférában zajló építészeti kísérleteket, ez csak a magyar kontextusban tűnik avantgárd lépésnek. A városi foghíjakra, üres épületekre, ideiglenes helyzetekre koncentráló építészeti projektek az elmúlt években megtalálták az utat nem csak a progresszívebb önkormányzati és állami területfejlesztési programokba, de a legfontosabb építészeti kiállítóhelyekre is. Pár évvel a kanadai CCA 99 alulról induló urbanisztikai kezdeményezést bemutató, *Actions: What You Can Do With the City* című kiállítása^{iv} után a trend beérni látszik: 2012 nyarán Európa irányadó intézményeiben is egymást követték a közösségi építészet és urbanizmus különböző formáit bemutató kiállítások.

Az Architekturzentrum Wien^v március és június között mutatta be ELKE KRASNY *Hands-On Urbanism* című kiállítását, amely a világon szerteszét felbukkanó spontán (és

ⁱ http://index.hu/belfold/2012/05/22/uj_palyazat_lesz_a_szell_kalman_terre/

ⁱⁱ Anthony Vidler, *Architecture's Expanded Field*, in: Artforum, April 2004

ⁱⁱⁱ Pedro Gadanho, *Architecture as Performance*, in: Dédalo #02, March, Porto: 2007

^{iv} *Actions: What You Can Do With the City*. Canadian Centre for Architecture, Montréal, 2008. november 26 – 2009. április 19.

^v www.azw.at

gyakran illegális) városi kertek és farmok példáján keresztül vázolta fel az informális térfoglalások történetét. A később a DAVID CHIPPERFIELD által a *Velencei Építészeti Biennálé* Központi Pavilonjába részben átvett kiállítás^{vi} ambíciója az volt, hogy különböző kezdeményezések egymás mellé állításával mutasson be olyan városi helyzeteket, konfliktusokat, célokat, szerepeket és módszereket, amelyek egy globális mozgalom kifejeződéseként értelmezhetőek.

Kérdés persze, hogy ezek a helyzetek tényleg összehasonlíthatóak-e: az Elke Krasny kutatásában megvizsgált esetek között ugyanúgy megtalálhatóak a 19. század közepén, Lipcsében alapított önkormányzó kert-közösségek, a Nobel Díjas JANE ADDAMS chicagói bevándorlólházai, a 20. század eleji Bécs közösségi kertjei, a háború utáni Bréma túlélőkertjei, mint az 1950-es évek Hong Kong-jának nyomornegyedei, az 56-os magyarok által Bécsben alapított Macondo kert, újrafeldolgozás Porto Alegre-ben, városi farmok Havannában, informális városrészek Isztambulban, Quitóban és Mexikóvárosban, gerillakertek az 1970-es évek New Yorkjában, kortárs közösségi kertek Londonban és Berlinben, MARJETICA POTRC lakótelepi kert-projektje Amszterdamban vagy az ATELIER D'ARCHITECTURE AUTOGÉRÉE párizs-külvárosi öko-farmja. Bár a közösségi érdekek, az önszerveződés, az informalitás – és időnként az illegalitás – valóban összeköti a bemutatott projekteket, ezek mégis gyakran igen eltérő együttműködésekön keresztül, intézményi kapcsolatokkal vagy nélkül, különböző szereplők kezdeményezésében vagy mozgósításával születtek meg.

Krasny tétele, amelyet a kiállítás és a kapcsolódó katalógus^{vii} is alátámasztani látszanak, hogy az elmúlt két évszázad városfejlődésének motorjai – a magán- és közszféra egyre erősebb elválását eredményező, szigorodó szabályozások, a modernista zoning és a technokrata várostervezés mellett – az alulról induló urbanisztikai kezdeményezések, illegális térfoglalások, közösségi túlélő mechanizmusok, amelyek nélkül a városok története aligha írható meg. Az építészet és az építészek szerepe ebben a történetben pedig meglehetősen ellentmondásos.

Az építészek és várostervezők – a modernista ideológiában szinte megkérdőjelezhetelen – mindenhatóságát az épített környezet alakulásában az 1960-as évektől folyamatos kritika érte, először a hivatalos építészeti diskurzuson kívül: JANE JACOBS 1961-es, *The Death and Life of Great American Cities* című könyvét követően komoly vita alakult ki a tervezői önkénnyel szembenő közösségek szerepéről a városok alakulásában.^{viii} A szemléletváltás hamar elérte a szakmát is: BERNARD RUDOLFSKY – aki maga is az Osztrák-Magyar Monarchiában nőtt fel, amelynek széthullása és az azt követő válság közepette jelentek meg Bécsben az első közösségi kertek – 1964-ben állította össze nagysikerű, 11 évig turnézó, *Architecture Without Architects* című kiállítását és az ebből készült könyvet.^{ix} Rudolfsky gyűjtése a lehető legláthatóbb helyen, a New York-i MoMA építészeti galériájában szembesítette a szakmát az építészek nélkül készült – népi, bennszülött vagy informális – épületek

^{vi} http://www.azw.at/page.php?node_id=3&page_id=784&lang_id=en

^{vii} Elke Krasny (szerk.), *Hands-On Urbanism*, Wien: Architekturzentrum Wien, 2012

^{viii} Jane Jacobs, *The Death and Life of Great American Cities*, New York: Random House, 1961

^{ix} Bernard Rudolfsky, *Architecture Without Architects: A Short Introduction to Non-Pedigreed Architecture*, Albuquerque: University of New Mexico Press, 1964

globális dominanciájával az épített környezetben, és egyike lett azoknak az építészeti kiállításoknak, amelyekre ma paradigmaváltóként szokás emlékezni. Mindezzel párhuzamosan zajlott az a folyamat is, amelyben az ENSZ egymást követő, 1960-as és 1970-es évekbeli kongresszusai fokozatosan elismerték az informális települések létjogosultságát, és azok megsemmisítése helyett a legalizálásukat, infrastruktúrával való felszerelésüket javasolták az érintett városok és országok vezetőinek.

A következő évtizedek városfejlődésében természetesen továbbra is kérdéses maradt az építészet és az építészek mozgástere. Erre kifejezetten rá is kérdez Krasny kiállítása: a bemutatott történetekben mi a szerepe az építészeknek, várostervezőknek – illetve a(z) építészként dolgozó) képzőművészeknek: kutatók, kezdeményezők, koordinálók, közösségépítők, technikai szakértők, vagy már létező folyamatok legitimálói, esetleg a láthatóság megteremtői, intézményi kontextusok felépítői, illetve támogatási források előteremtői? Krasny példáiban ezek bármelyike lehet, de egyes folyamatok teljesen mértékben építészek vagy tervezők nélkül zajlanak.

Fontosabb szerepet adott az építészeknek a párizsi városháza hivatalos kiállítóterme, a Pavillon de l’Arsenal nyári kiállítása, amely *Re-Architecture* címmel egy olyan fiatal építészgenerációt mutatott be, amelynek képviselői „elkötelezettek az interdiszciplináris és participatív városi és építészeti gyakorlat iránt”. A kiválasztott francia, brit, holland, belga és spanyol szervezetek, illetve építész-kollektívák (Andrés Jaque Architects, Atelier d’Architecture Autogérée, Assemble, Bruit du frigo, Collectif Etc, COLOCO, DUS Architects, Ecosistema Urbano, Exyzt, MUF architecture/art, Practice Architecture, raumlabor berlin, Rotor, Zones Urbaines Sensibles, 1024 architecture) közös nevezője egyrészt az, hogy a piacon kívül, gyakran hivatalos megrendelők nélkül, közösségekkel együttműködve, a helyi igényeket felmérve dolgoznak, másrészt az, hogy költséghatékony módon, talált anyagokat újrahasználva és a munkafolyamatokba önkénteseket bevonva töltenek meg élettől üres épületeket, foghíjtelkeket, elhagyott városrészeket, ahol a hangsúly az épített struktúrákról az újraértékelt terekre, az együtt létrehozott helyzetekre, az építés folyamatára kerül.

A kiállításon bemutatott projektek meglehetősen sokfélék. A román származású építész-páros, CONSTANTIN PETCOU és DOINA PETRESCU által létrehozott ATELIER D’ARCHITECTURE AUTOGÉRÉE (AAA) – amely egyébként mind az AzW kiállításán, mind a *Velencei Biennálén* kiállít, és egyébiránt *Urban Act* címmel maga is kiadott egy részletes katalógust a hasonló építészeti szervezetekről^x – 2001-ben kezdeményezte egy kelet-párizsi foghíjtelken a Passage 56 elnevezésű közösségi tér létrehozását, amely közösségi kertként, helyi szervezetek és csoportok találkozóhelyeként működik azóta is. Az Ecosistema Urbano „mesterséges fája” egy energiatermelő struktúra, amely közösségi teret hoz létre egy olyan madridi külvárosban, amelynek a közösségi dimenzióit fejlesztői teljesen elhanyagolták. A már Budapesten, a Ludwig Múzeum Yona Friedman kiállítása kapcsán is ismerős párizsi EXYZT kollektíva^{xi} egy Grenoble-közeli kisvárosban, Saint-Jean en Royans-ban épített egy nemrég lebontott épületből közösségi kioszkot, amely hamar a környék jövőjéről való beszéd középpontjává vált. A pár éve szintén Budapestre

^x Constantin Petcou, Doina Petrescu és Nolwenn Marchand (szerk.), *Urban Act: A Handbook for alternative practice*, Párizs: peprav, 2007

^{xi} <http://www.ludwigmuseum.hu/site.php?inc=kiallitas&kiallitasId=763&menuId=44>

látogató^{xii} RAUMLABOR BERLIN egy, az Essent és Mülheimet összekötő autópályák között elhelyezkedő metróállomást alakított át ideiglenes operaházzá, amely a helyi lakosok által elmesélt történetek opera-feldolgozásait játszotta, ilyen módon újrachangolva és élettellel töltve meg az amúgy elhagyatott, veszélyes környéket. A rotterdami ZONES URBAINES SENSIBLES csoport tagjai, az idei *Rotterdami Építészeti Biennálé*^{xiii} kurátorai, egy elhagyatott belvárosi irodaházat vettek gondozásukba, befogadva a helyi kreatív ipar start-up cégeit és szervezeteit és egy közösségi finanszírozású gyalogoshíddal kötve vissza az autóutak által elszigetelt épületet a város vérkeringésébe.

Ebből a néhány példából kiderül, hogy bár a Pavillon de l’Arsenal-ban bemutatott kiindulási helyzetek és eszközök igencsak eltérőek, ezek mindegyike az építészet kitágított mezéjében pozicionálja magát, új építészeti szerepek mentén. Ezek szerint az építészek és várostervezők új feladata a problémás városi (és rurális) helyzetekre reagálni, a létező helyzetből kiindulni, abba beavatkozni, a formák megtervezése helyett a közösségi részvételt és az együttműködések kereteit létrehozni. Ezek a projektek az építés és az építészet újragondolására hívnak fel: a kollektív munka ideje és a gyakran ideiglenes terekben töltött intenzív idő „anyagává válnak”, ugyanúgy részévé válva a létrehozott építészeti helyzeteknek, mint a felhasznált építőanyagok. Ha mindeme jellemzőket egymás mellé helyezzük, nem lehet nem észrevennünk azt, hogy ez az építészeti megközelítés ugyanazt a nyelvet beszéli, mint az elmúlt évtizedek hely-specifikus és participatív képzőművészete.

Ha a *Re-Architecture* az európai alternatív építészeti csoportok – kissé hiányos – seregszemléje volt, az idei Velencei Építészeti Biennálé *Spontaneous Interventions* című kiállítása^{xiv} a hasonló elgondolások által motivált építészeti-urbanisztikai beavatkozások amerikai leltárját adja az Egyesült Államok pavilonjában. A kiállítás címe kissé félrevezető: bár a 124 bemutatott „városi beavatkozás” némelyike valóban hirtelen elhatározásból, spontán módon született meg, mások viszont gondos tervezéssel, hosszú szakmai munka eredményeképpen jöttek létre. Az itt bemutatott esetek főszereplői egyrészt építészek, várostervezők, művészek, aktivisták, másrészt azok a helyi közösségek, akik „vették a lapot” és beszálltak a játékba, reagálva a felkínált helyzetekre, lehetőségként felfogva azokat.

A kiállítás olyan szervezetek és személyek bemutató anyagaiból áll, mint például az 596 ACRES kollektíva, amely feltérképezte a brooklyni foghíjtelkeket, vagy NICHOLAS DE MONCHAUX, aki adatbázist készített a San Franciscó-iakról. A New Orleans-i CANDY CHANG matricákat gyártott, amelyeket kitöltve és egy-egy elhagyott ingatlan falára, kerítésére vagy üres üzletek kirakatára ragasztva egy környék lakói határozhatják meg a nekik leginkább hiányzó funkciókat, szolgáltatásokat. A San Franciscó-i REBAR 2005 óta szervezi meg évi rendszerességgel a parkolóhelyeket ideiglenes installációkkal betöltő kezdeményezéseket összekapcsoló *PARK(ing) Day*-t, amelyhez időközben számos ország (köztük Magyarország)^{xv} szervezetei is csatlakoztak. Az ARCHITECTURE FOR HUMANITY CHICAGO busza mobil zöldségesként juttatja el a szükséges élelmiszereket a kevésbé

^{xii} <http://kek.org.hu/yona/>

^{xiii} <http://www.iabr.nl/EN/>

^{xiv} <http://www.spontaneousinterventions.org/>

^{xv} <http://parkingday.hu/>

ellátott negyedekbe. A New York-i CENTER FOR URBAN PEDAGOGY a városi politika különböző szabályozásait (lakáspolitikai, az utcai árusok jogai, a letartóztatottak jogai, stb.) fordítja le hétköznapi nyelvre, grafikai elemekkel magyarázva.

Ebből a mintából látszik, hogy mennyire tág az a tér, amelyet az Amerikai Pavilonban CATHY LANG HO, NED CRAMER és DAVID VAN DER LEER kurátorok „spontán városi beavatkozások” területként definiáltak: ahol „emberek és szervezetek közvetlenül beavatkoznak a környezetükbe, pozitív változást hozva ezzel utcáikba, háztömbjeikbe, negyedeikbe.”^{xvi} Közös pontjaik a diszfunkció vagy hiány azonosítása, a hiány pótlásának – részben építészeti-urbanisztikai eszközökkel történő – megszervezése, és ideális esetben a szervezés átadása a közösségnek; megannyi stratégia, amely elfordul a piaci megrendelésektől: közösségi projektekbe kezdenek bele akár önköltségen, közösségi finanszírozással vagy nagy alapítványok segítségével, csakúgy, mint a korábban látott két kiállításon bemutatott kezdeményezések zöme.

Ha a három kiállításra egy tendencia kifejeződéseiként tekintünk, azt látjuk, hogy a párizsi és velencei kiállítások az elmúlt években a közösségi urbanizmus eszméje körül Észak-Amerikában és Európában kibontakozó szakmai közeget mutatják be, amelyben az építészek, urbanisták, aktivisták csoportjai, saját szakmaik korlátait feszegetve, a helyspecifikus és részvételi művészet, valamint a társadalmi design felé nyitnak; ennek a jelenségnek ad történeti perspektívát a bécsi kiállítás. Ez a tendencia nem csak az építészet és a design társadalmi erejébe vetett hit kerülőutakon való visszatéréséről árulkodik, de a civil társadalmak szakmai energiájáról, valamint a civil és szakmai szférák közötti új szövetségekről is.

A kiállítás műfajának szempontjából ugyanazzal a meghatározó kérdéskörrel – a kutatásra illetve beavatkozások dokumentációjára épülő építészeti-urbanisztikai kiállítások általános problémájával – szembesülünk mindhárom esetben: hogyan használható egy kiterjedt kutatás során felhalmozott tudásanyag egy kiállításban olyan módon, hogy az több legyen, mint a kutatás vagy építészeti aktus pusztá leírása, egy térben kihajtogatott könyv?^{xvii} Mindhárom kiállítás javarészt szövegekből áll, amelyeket fotók – vagy legjobban esetekben videók – illusztrálnak.

A párizsi kiállításból tökéletesen hiányzott a látogatót befogadó és időzni készítő scenográfia, de ugyanígy a kapcsolódó kiadványok vagy digitális anyagok is, amelyek bármiféle dialógust kezdeményezhettek volna a bemutatott projektekről a galéria terén kívül. Az Architekturzentrum kiállítása (ALEXANDRA MARINGER építkezési hálóból és a rájuk aggatott növényekből és információk táblákból álló kiállítás-designján keresztül) ugyan megpróbált interaktív környezetté válni, mégsem feltétlenül vált a „tudástermelés helyévé”, amely a kiállításban bemutatott illetve a részletes és finoman kidolgozott katalógusban megjelent információkon túl új gondolatok sokaságát generálta volna.

Némileg sikerült diskurzus-teremtővé válnia azonban az amerikai kiállításnak: az amerikai pavilon előtt berendezett, és a megnyitó napjaiban folyamatos programmal

^{xvi} Cathy Lang Ho, Ned Cramer és David van der Leer, *Spontaneous Interventions: Design Actions for the Common Good*, in: Architect Magazine, 2012. augusztus, 8.

^{xvii} Ennek a kiállítási műfajnak a legösszintébb megvalósulásai az elmúlt években megszorodó magazin-kiállítások vagy „élő folyóiratok”, mint a New City Reader (<http://newcityreader.net/>) vagy a FORMAT (<http://format.aaschool.ac.uk/>)

animált vitatér ugyanúgy segített elhelyezni a kiállítást az építészeti közbeszédben, mint a kiállításokhoz kapcsolódó internetes fórumok, Twitter-dialógusok és egyéb kommunikációs platformok. Az amerikai pavilon gazdag mediáltsága jó tükrözi azt a világot, amelyet a kiállítás megjelenít: egy sűrű, számos különböző szereplő által eltérő nézőpontokból táplált civil diskurzust, amelyben a várostervezésről szóló beszéd „demokratizálódása során valódi társadalmi mémmé alakult”.^{xviii} Mind a leginkább katalógusában kibontakozó bécsi kiállítás, mind az internetes vitákban a maga valódi közegét megtaláló amerikai pavilon arra mutatnak példát arra, hogy egy építészeti kiállítás – amely leggyakrabban a kiállítás terétől távol eső dolgokra, építészeti helyzetekre utaló referenciák és dokumentációk összessége – egyre kevésbé tud működni a kiállításhoz kapcsolódó, de a kiállítás terén kívül létrehozott médiumokban zajló reflexió nélkül.

Egy biztos: a kiállítások, mint az építésze-tről szóló beszéd klasszikus médiumai beemelik a „spontán beavatkozásokat” a mainstream építészeti köztudatba. A közösségi kertek, az informális építészet, az önszerveződő városfejlődés gondolata mára kilépett az ellenkultúra és a társadalmi periféria világából, a szakmakritika a szakma részévé vált, és ebben a kiállításoknak is fontos szerepe van. Az intézménykritika intézményesülése természetesen mindig ellentmondásos folyamat, de a civilség és szakmaiság, az informális és formális közötti egyensúly kulcskérdés lehet az elkövetkező évek várospolitikáiban: „Ezek a városi momentumok – ideiglenesek, szituacionálisak, intelligensek, egyéniek – nem tudják helyettesíteni a felülről történő tervezés hatékonyságát és hatókörét. A megfelelő közös alap valahol a kettő között helyezkedik el” – írja az amerikai kiállítás katalógusának egyik szerzője.^{xix}

Kérdés, hogy miként jön létre ez a közös alap: segítenek-e ezek a kiállítások abban, hogy valódi kapcsolat alakuljon ki a kiállításokban megmutatkozó civil-építészeti-tervezői gondolatok és az építészeti és urbanisztikai kérdésekben döntő szervek, városházák, fejlesztési minisztériumok között? Valóban tud-e mediálni a kulturális intézményrendszer a „spontán beavatkozások” és a várospolitikák között? Hogyan válhatnak a bemutatott alapelvek a rendszeren kívül álló esetekből egy rendszer meghatározó részeivé?

Akárhogyan is, a közösségi urbanizmus megvalósult példái egy alternatív logika előőrseiként jelennek meg a kortárs városban és megtanítanak másképpen tekinteni a térre. „Ha csak élelem-termesztésként fogjuk fel, a városi mezőgazdaság eredményei szerények” – írja a közösségi kertek mozgalmáról REBECCA SOLNIT. „De ha a megértés, közösség és társadalmi átalakulás katalizátoraiként gondolunk rá, ezek az eredmények sokkal jelentősebbek. A városi farmok és kertek a világ megváltoztatásának sajátos módjai. (...) Olyan eszközök, amelyek segítenek gazdaságról, léptékekről, igazságosságról, örömről, munkáról, egészségről és a jövőről gondolkodni.”^{xx}

^{xviii} Gordon Douglas, *Do-It-Yourself Urban Design in the Help-Yourself City*, in: Architect Magazine, 2012. augusztus, 44.

^{xix} Cathy Lang Ho, Ned Cramer és David van der Leer, i.m., 26.

^{xx} Rebecca Solnit, *Revolutionary Plots*, in: Orion magazine, 2012. július-augusztus